

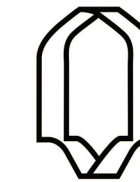
دانشگاه یزد

معماری اقلیم گرم و خشک

دوفصلنامه علمی، دانشکده هنر و معماری دانشگاه یزد
سال هفتم - شماره دهم - پاییز و زمستان ۱۳۹۸
ISSN: 2645-3711

دوفصلنامه علمی معماری اقلیم گرم و خشک

Yazd University

ARCHITECTURE IN HOT AND DRY CLIMATE

Yazd University- Faculty of Art & Architecture
Fall & Winter, Vol. 7, No. 10, 2019
ISSN: 2645-3711

- تبیین مفهوم سبک شناسی معماری با معرفی رویکرد جدید در سبک شناسی معماری ایران (با انگیزه حفاظت معماری)؛
هادی ندیمی، رضا ابوبی، زینب مرادی
- گونه‌شناسی کالبدی - فضایی آرامگاه‌های مذهبی صفوی اصفهان؛
آریتا بلالی اسکویی، یحیی جمالی
- دستیابی به الگوی رفتاری باد در بادگیرهای سنتی یزد بر اساس اندازه‌گیری بلند مدت عوامل اقلیمی (نمونه موردی: بادگیر خانه مرتاض)؛
ژاله هدایت، سیده زینب عمادیان رضوی، سید محمدحسین آیت‌اللهی
- طراحی الگوی اسکان موقت پس از زلزله احتمالی در شهر قم؛
زهیر متکی، اکبر حاج ابراهیم زرگر، عبدالمجید خورشیدیان، سیدمسعود میرقاسمی
- تبیین دامنه مفهوم «میدان» و طیف مصادیق آن در دوره قاجاریه، مبتنی بر نقشه‌های تاریخی؛
مهناز نجفی، رضا شکوری
- بررسی اثر خوون چینی بر انتقال حرارت از نمای جنوبی در تابستان، در اقلیم بسیار گرم و نیمه خشک خوزستان؛
علی دهار، منصوره طاهباز، محسن تابان
- بررسی دوره بندی تاریخی - کالبدی مسجد جامع هفتشویه از منظر مطالعات تطبیقی؛
مهدی رازانی، یدالله حیدری باباکمال
- ارزیابی رویکرد بیوفیلیک در کاهش مصرف انرژی خانه‌های مسکونی شهر کرمان؛
سارا محمدی، بهزاد وثیق
- مستندنگاری فضاهای باز شهری براساس اصول منشور صوفیه نمونه موردی: فضای باز محله پامنار کرمان؛
سکینه تاج‌الدینی، محسن کشاورز، محبوبه اسلامی زاده، مهدیه ضیاءالدینی دشتخاکی
- آموختن از گذشته، کاربست نحو فضای خانه عطروش و محتشم شیراز در تداوم حس تعلق مکان و بلاهای معاصر؛
امین حبیبی، الهام فلاحی، سینا کرمی راد
- بهینه‌سازی جهت استقرار ساختمان در بهره‌مندی از تابش خورشیدی در اقلیم گرم و خشک (مطالعه موردی: شهرهای اصفهان، سمنان، کرمان و یزد)؛
حسن اکبری، فاطمه سادات حسینی نژاد
- بررسی کیفیت محیطی داخلی خانه‌های قاجاری شیراز با تاکید بر آسایش حرارتی و نور روز (نمونه موردی: خانه نعمتی)؛
آیدا زارع مهدیه، شاهین حیدری، آزاده شاهچراغی

- Explaining the Concept of Architecture Stylistics by Introducing a New Approach in Iran's Architecture Stylistics (Motivated by architectural conservation)
- Physical - Spatial typology of Safavid Religious tombs in Isfahan
- Wind flow patterns in ancient wind catchers of Yazd based on a long term measurement (case study: Mortaz house)
- Design of temporary accommodation model after the Qom potential earthquake
- Maidan: Understanding its Conceptual domain and the range of it's instances in Qajar period, Based on Historical Maps
- Studying the effect of khavunchini on heat transfer from South facade in summer, in very hot and semi-arid climate of Khuzestan
- Investigation of the Historical-physical classification of Haft-shoyeh Jame Mosque based on Comparative Studies
- Evaluation of the Biophilic Approach to Energy Conservation in Residential buildings of Kerman
- Documentation of urban open spaces based on the principles of the Sofia Charter Case Study: Pamemar neighborhood open spaces in Kerman
- Learning from the past; applying space syntax theory in Atrvash and Mohtasham houses in continuity of sense of place in contemporary houses
- Optimization of the building orientation to receive solar radiation in hot-aridclimate (Case Studies: Isfahan, Semnan, Kerman and Yazd cities)
- Indoor Environmental Quality in Qajar Houses of Shiraz with an emphasis on Thermal Comfort and Daylighting (case study: Nemati House)

سال هفتم - شماره دهم - پاییز و زمستان ۱۳۹۸

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

راهنمای تهیه و شرایط ارسال نوشتارهای علمی در نشریه معماری اقلیم گرم و خشک

- هدف نشریه "معماری اقلیم گرم و خشک" انتشار نتایج پژوهش‌های علمی در زمینه معماری اقلیم گرم و خشک و موضوعات مرتبط با آن در حوزه‌های معماری سنتی، مرمت، هنرهای وابسته به معماری، شهرسازی، طراحی شهری و انرژی است.
- علاوه بر قرار گرفتن موضوع مقاله در زمینه تخصصی نشریه، مقالات یا بخشی از آن نباید در هیچ مجله‌ای در داخل یا خارج از کشور به طور هم زمان در جریال داوری و یا چاپ باشد. مقالات ارائه شده به صورت خلاصه مقاله درکنگره‌ها، سمپوزیوم‌ها، سمینارهای داخلی و خارجی که چاپ و منتشر شده باشد، می‌تواند در قالب مقاله کامل ارائه شوند.
- نشریه در رد یا قبول، ویرایش، تلخیص یا اصلاح مقاله‌های دریافتی آزاد است.
- اصلاح و خلاصه کردن مطالب با نظر نویسندگان انجام می‌شود و مسئولیت صحت محتوای مقالات به عهده نویسندگان است.
- در صورت استفاده از مطالب دیگران، منبع مورد نظر با شماره و اطلاعات کامل منبع مذکور ارجاع داده شود.
- مقالات مندرج لزوماً نقطه نظرات مسئولین نشریه نبوده و مسئولیت مقالات به عهده نویسندگان است.
- نوشتارهای علمی پس از داوری و تصویب در هیات تحریریه به چاپ می‌رسند. نشریه از پذیرش سایر نوشتارها نظیر ترجمه، گردآوری، مروری و... معذور است.
- نوشتارهای ارسالی نباید قبلاً در نشریه دیگری به چاپ رسیده و یا بطور همزمان به سایر نشریات و یا سمینارها برای بررسی و چاپ ارائه شده باشد.
- نوشتارها ترجیحاً به زبان فارسی باشد. با وجود این نشریه قادر است نوشتارهای انگلیسی زبان را نیز در صورت تایید به چاپ برساند.
- در تنظیم فایل اصل مقاله، رعایت بخش‌های زیر به ترتیب ضروری است:
 - ✓ صفحه اول: بدون نام و مشخصات نویسنده (نویسندگان) و فقط شامل عنوان مقاله، چکیده فارسی (باید به تنهایی بیان کننده تمام مقاله و شامل بیان مسأله یا اهداف پژوهش، روش پژوهش، مهم‌ترین یافته‌ها و نتیجه‌گیری و حداقل ۳۰۰ کلمه باشد) و واژه‌های کلیدی باشد. واژه‌های کلیدی مربوط به متن و عنوان مقاله بلافاصله بعد از چکیده و بین ۳ تا ۶ کلمه نوشته شود.
 - ✓ پرسش‌های پژوهش (حداکثر ۳ مورد)
 - ✓ مقدمه: شامل بیان مسئله، بیان اهداف یا فرضیه، روش تحقیق (در معرفی روش تحقیق صرفاً به نام روش بسنده نشود و علاوه بر عنوان، مواردی همچون مراحل انجام، روش گردآوری اطلاعات، مراحل انجام و فرآیند پژوهش ذکر گردد)، و ساختار مقاله می‌باشد.
 - ✓ پیشینه تحقیق
 - ✓ بدنه اصلی پژوهش (چارچوب نظری، بحث و بیان یافته‌ها)
 - ✓ نتیجه‌گیری
 - ✓ تشکر و قدردانی: سپاسگزاری از همکاری و راهنمایی کسانی که در تدوین مقاله نقش داشته‌اند (در صورت نیاز)
 - ✓ پی‌نوشت‌ها: شامل معادل‌های لاتین و توضیحات ضروری درباره اصطلاحات و مطالب مقاله، که به ترتیب با شماره در متن و به صورت پی‌نوشت در انتهای مقاله و قبل از فهرست مقاله درج گردد.
 - ✓ منابع فارسی و لاتین شامل صرفاً منابعی که در متن مورد استناد قرار گرفته‌اند، به ترتیب الفبا بر حسب نام خانوادگی نویسنده
 - ✓ چکیده انگلیسی (حداقل ۳۵۰ و حداکثر ۵۰۰ کلمه)

نشریه معماری اقلیم گرم و خشک

زمینه انتشار: معماری

سال هفتم، شماره دهم، پاییز و زمستان ۱۳۹۸

ISSN: 2251-8185

صاحب امتیاز: دانشگاه یزد

سردبیر: دکتر علی غفاری

مدیرمسئول: دکتر کاظم مندگاری

مدیر داخلی: دکتر علی شهابی نژاد

ناشر: دانشگاه یزد

هیأت تحریریه (به ترتیب حروف الفبا):

دانشیار دانشکده هنر و معماری - دانشگاه یزد	۱. دکتر سیدمحمدحسین آیت اللهی
دانشیار دانشکده هنر و معماری - دانشگاه یزد	۲. دکتر رضا ابوئی
استاد دانشکده هنر و معماری - دانشگاه تهران	۳. دکتر شاهین حیدری
دانشیار گروه جغرافیا - دانشگاه یزد	۴. دکتر محمدحسین سرائی
استاد گروه شهرسازی - دانشگاه شهیدبهشتی تهران	۵. دکتر علی غفاری
استاد گروه معماری - دانشگاه شهیدبهشتی تهران	۶. دکتر هادی ندیمی
دانشیار دانشکده هنر و معماری - دانشگاه یزد	۷. دکتر محمدرضا نقصان محمدی
دانشیار - دانشگاه علم و صنعت ایران	۸. دکتر سیدعباس یزدانفر

دبیر تخصصی حوزه انرژی و معماری: دکتر لیلا موسوی

طرح روی جلد و لوگو: مهندس شهابالدین خورشیدی

عکس جلد: محمد آذرکیش، بافت تاریخی دزفول در کنار رود دز

ویرایش فارسی: سید محمدرضا قدکیان

ویرایش انگلیسی: محمدحسین افشاری

امور رایانه و صفحه‌آرایی: الهام اردکانی

چاپ: انتشارات دانشگاه یزد

نشانی نشریه: یزد، خیابان امام خمینی، کوچه سهل بن علی، دانشکده هنر و معماری، دفتر مجله معماری اقلیم گرم و

خشک، تلفن: ۰۳۵۳۶۲۲۹۸۵

پست الکترونیک: ahdc@journal.yazd.ac.ir

تارنمای نشریه: <http://smb.yazd.ac.ir>

سیستم نشریه معماری اقلیم گرم و خشک دسترسی آزاد بوده و استفاده از مطالب و کلیه تصاویر آن با ذکر منبع بلامانع است.

نشریه معماری اقلیم گرم و خشک پس از چاپ در پایگاه اطلاع‌رسانی مجلات علمی و تخصصی ایران (magiran.com) پایگاه مجلات تخصصی نور (noormags.ir)، ISC و Google scholar نمایه می‌شود.

اسامی داوران این شماره:

دکتر رضا ابوئی، دانشگاه یزد

دکتر علی بامداد، موسسه آموزش عالی حافظ شیراز

دکتر اسماعیل بنی اردلان، دانشگاه هنر تهران

دکتر حمیدرضا بیگ زاده شهرکی، دانشگاه فنی و حرفه ای استان یزد

دکتر محمود پورسراجیان، دانشگاه یزد

دکتر ساناز حائری، دانشگاه شیراز

دکتر محمد حسن خادم زاده، دانشگاه تهران

دکتر حسین خسروی، دانشگاه هنر تهران

دکتر احمد دانائی نیا، دانشگاه کاشان

دکتر لیلی ذاکر عاملی، سازمان میراث فرهنگی، صنایع دستی و گردشگری استان اصفهان

دکتر مهران ربانی، دانشگاه اردکان

دکتر داود رضائی، دانشگاه زنجان

دکتر هانی زارعی، دانشگاه صنعتی جندی شاپور دزفول

دکتر ستار ستاری، دانشگاه یزد

دکتر علی شهابی نژاد، دانشگاه یزد

دکتر ندا صحراگرد منفرد، دانشگاه علم و صنعت

دکتر حامد عزیزی، دانشگاه یزد

دکتر سیده زینب عمادیان رضوی، دانشگاه یزد

دکتر حسین مدی، دانشگاه بین المللی امام خمینی، قزوین

دکتر مهدی منتظرالحجه، دانشگاه یزد

دکتر کاوه منصوری، عضو دپارتمان حفاظت مهندسين مشاور عمارت خورشید

دکتر لیلا موسوی، دانشگاه شهید بهشتی

دکتر مسعود نبی میبیدی، دانشگاه یزد

دکتر محمدرضا نقصان محمدی، دانشگاه یزد

شماره صفحه	فهرست
۱	تبیین مفهوم سبک‌شناسی معماری با معرفی رویکرد جدید در سبک‌شناسی معماری ایران (با انگیزه حفاظت معماری) هادی ندیمی، رضا ابوئی، زینب مرادی
۳۱	گونه‌شناسی کالبدی-فضایی آرامگاه‌های مذهبی صفوی اصفهان آزیتا بلالی اسکویی، یحیی جمالی
۵۳	دستیابی به الگوی رفتاری باد در بادگیرهای سنتی یزد بر اساس اندازه‌گیری بلند مدت عوامل اقلیمی (نمونه موردی: بادگیر خانه مرتاض) ژاله هدایت، سیده زینب عمادیان رضوی، سید محمدحسین آیت‌اللهی
۷۱	طراحی الگوی اسکان موقت پس از زلزله احتمالی در شهر قم زهیر متکی، اکبر حاج‌ابراهیم‌زرگر، عبدالمجید خورشیدیان، سیدمسعود میرقاسمی
۹۵	تبیین دامنه مفهوم «میدان» و طیف مصادیق آن در دوره قاجاریه، مبتنی بر نقشه‌های تاریخی مهنام نجفی، رضا شکوری
۱۱۹	بررسی اثر خوون‌چینی بر انتقال حرارت از نمای جنوبی در تابستان، در اقلیم بسیار گرم و نیمه خشک خوزستان علی دهار، منصوره طاهباز، محسن تابان
۱۴۱	بررسی دوره‌بندی تاریخی - کالبدی مسجد جامع هفتشویه از منظر مطالعات تطبیقی مهدی رازانی، یدالله حیدری باباکمال
۱۷۵	ارزیابی رویکرد بایوفیلیک در کاهش مصرف انرژی خانه‌های مسکونی شهر کرمان سارا محمدی، بهزاد وثیق
۱۹۹	مستندنگاری فضاهای باز شهری بر اساس اصول منشور صوفیه نمونه موردی: فضای باز محله پامنار کرمان سکینه تاج‌الدینی، محسن کشاورز، محبوبه اسلامی زاده، مهدیه ضیاءالدینی دشتخاکی
۲۲۷	آموختن از گذشته، کاربست نحو فضای خانه عطروش و محتشم شیراز در تداوم حس تعلق مکان ویلاهای معاصر امین حبیبی، الهام فلاحی، سینا کرمی راد
۲۵۱	بهبودسازی جهت استقرار ساختمان در بهره‌مندی از تابش خورشیدی در اقلیم گرم و خشک (مطالعه موردی: شهرهای اصفهان، سمنان، کرمان و یزد) حسن اکبری، فاطمه سادات حسینی نژاد
۲۶۹	بررسی کیفیت محیطی داخلی خانه‌های قاجاری شیراز با تاکید بر آسایش حرارتی و نور روز (نمونه موردی: خانه نعمتی) آیدا زارع مهذبیه، شاهین حیدری، آزاده شاهچراغی

مستندنگاری فضاهای باز شهری بر اساس اصول منشور صوفیه نمونه موردی: فضای باز محله پامنار کرمان

- سکینه تاج الدینی^{۱*}، محسن کشاورز^۲، محبوبه اسلامی زاده^۳، مهدیه ضیاءالدینی دشتخاکی^۴
- ۱- مربی، گروه مرمت بناهای تاریخی، دانشکده هنر و معماری صبا، دانشگاه شهید باهنر کرمان
 - ۲- استادیار، گروه مرمت بناهای تاریخی، دانشکده هنر و معماری صبا، دانشگاه شهید باهنر کرمان
 - ۳- مربی، گروه مرمت بناهای تاریخی، دانشکده هنر و معماری صبا، دانشگاه شهید باهنر کرمان
 - ۴- مربی، گروه هنر اسلامی، دانشکده هنر و معماری صبا، دانشگاه شهید باهنر کرمان

(تاریخ دریافت مقاله: ۱۳۹۸/۰۳/۰۴، تاریخ پذیرش نهایی: ۱۳۹۸/۱۰/۲۳)

چکیده

فضاهای باز در شهرهای تاریخی ایران، فارغ از کاربری خاصی که هر یک داشته‌اند نقش ویژه‌ای در ساختار شهری ایفا کرده و سازمان دهنده گذرهای اطراف، ابنیه مجاور و بافت منسجم محلات بوده‌اند. این فضاها از جمله آثاری هستند که دستخوش تغییرات زیاد ناشی از توسعه شده و نه تنها نقش ساختاری-عملکردی خود را از دست داده‌اند بلکه گاهی از دیدگاه شهرسازی معاصر به عنوان معضل شهری تلقی می‌شوند. از سوی دیگر فقدان روشی جامع و کارا در مستندنگاری این فضاها، حفاظت آن‌ها را با چالشی جدی روبرو ساخته است.

پژوهش حاضر با روش‌های توصیفی-تحلیلی و توصیفی-تاریخی درصدد تدوین الگویی استاندارد جهت مستندسازی فضاهای باز مبتنی بر رهنمودهای بین‌المللی (منشور صوفیه ۱۹۹۶م) است و برای این منظور، فضاهای باز شهری درون محله‌ای در بافت قدیم کرمان و به طور خاص فضای باز محله پامنار را به عنوان نمونه، مورد شناخت و مستندسازی قرار می‌دهد. شایان ذکر است که بسیاری از این فضاها تاکنون مورد مطالعه جدی واقع نشده، دگرگونی‌های بسیاری داشته‌اند و ضرورت ورود به بحث مستندنگاری آن‌ها بیش از پیش احساس می‌شود.

نتیجه عملی این پژوهش، ارائه قالبی است که با تعهد به یک دستورالعمل بین‌المللی معتبر می‌تواند جهت مستندنگاری فضاهای باز شهری مورد استفاده واقع شود. بهره‌گیری از این الگو مانع انجام پژوهش‌های پراکنده و بی‌پایه و اساس می‌شود، قابلیت تغییر و انطباق با شرایط گوناگون را دارد و به مدیریت اطلاعات جهت حفاظت بافت‌های تاریخی کمک می‌کند.

کلید واژه‌ها: بافت تاریخی، فضای باز شهری، مستندنگاری، منشور صوفیه، محله پامنار، شهر کرمان

پرسش‌های پژوهش

- جایگاه فضاهای باز شهری در ساختار کالبدی محلات تاریخی چگونه ارزیابی می‌شود؟
- در روند رایج شناخت فضاهای باز شهری در کشور ما، چه ابعاد و مولفه‌هایی، غالباً پنهان مانده یا مورد غفلت قرار می‌گیرند؟
- رهنمودهای منشور صوفیه چگونه می‌تواند در ارائه قالب جهت ثبت و مستندنگاری فضاهای باز شهری به کار گرفته شود؟

۱- مقدمه

امروز سرعت تغییر و تخریب میراث شهری و میراث معماری جهان بیش از آن است که بتوان همه این آثار را حفظ کرد. در این میان، آسیب‌های انسانی نظیر جنگ و توسعه عنان گسیخته، دو عامل اصلی این تخریب‌ها و تغییرات به شمار می‌روند. «بلایای طبیعی، بی‌توجهی و حفاظت ناکافی نیز در زمره عوامل نابودکننده این آثار هستند. هر چند که باید در راستای حفاظت از این آثار نهایت تلاش را داشته باشیم، با این حال باید به خاطر داشت که متأسفانه ما قادر به حفظ همه این آثار نخواهیم بود. یکی از گزینه‌های موجود در حوزه حفاظت از میراث فرهنگی، مستندنگاری این آثار پیش از تغییر و تخریب آنهاست» (حناچی، ۱۳۹۵: ۷). البته در بناها، مجموعه‌ها و محوطه‌هایی که دارای ارزش‌های تاریخی، معماری یا سازه‌ای بوده و با خطر تخریب کلی یا جزئی مواجه هستند مستندنگاری ضرورت بیشتری پیدا می‌کند (حناچی، ۱۳۹۵).

پژوهش‌هایی که تاکنون پیرامون فضاهای باز شهرهای تاریخی ایران انجام شدند، انسجام لازم برای مدیریت اطلاعات و حفاظت بافت‌های تاریخی را ندارند. اطلاعات جمع آوری شده در مورد هر فضای باز، پراکنده و همراه با کاستی‌های بسیاری است که از این رو وجود روشی جامع جهت مستندنگاری و ثبت اطلاعات فضاهای باز تاریخی به منظور حفاظت از آنها ضروریست. شایان ذکر است که «ایران در سه دهه اخیر تلاش‌هایی در جهت حفاظت، تدوین قوانین و پیش‌بینی ضمانت‌های مدیریتی انجام داده است، ولی این تلاش‌ها از پیوستگی و پایداری روش و متدولوژی برخوردار نبوده و در نظام برنامه‌ریزی کلان کشور جایگاه واقعی خود را نیافته‌اند. اساساً به دلیل نقصان در نظام برنامه‌ریزی و عدم برخورداری از مبانی نظری مدون در راستای حفاظت، امر مستندسازی و آگاهی کامل از داده‌ها و موارث ارزشمند تاریخی مغفول مانده است؛ به ویژه در وادی حفاظت از بافت‌های تاریخی، فهرست‌بندی، طبقه‌بندی و مستندنگاری با هدف برنامه‌ریزی در مرکزی مشخص قابل وصول نیست» (محمدمرادی، ۱۳۹۶: ۱).

پژوهش حاضر بافت تاریخی شهر کرمان را مد نظر قرار داده که در گذشته از تراکم زیادی برخوردار بوده و مانند سایر مراکز تاریخی شهرهای ایران از دهه سی به بعد دستخوش تغییرات بنیادی در نظام ساختاری شده است. این تغییرات، هویت و ویژگی‌های اجتماعی، اقتصادی و کالبدی فضاها را تحت الشعاع قرار داده و به تبع آن شاهد فرسودگی

و این اطمینان را پدید می‌آورد که اطلاعات تولید شده منطبق با کمبودهای موجود باشند. در جمع آوری داده‌های تحقیق، به کارگیری شیوه‌ای ترکیبی از روش‌های توصیفی-تحلیلی و توصیفی-تاریخی به تحقیق کمک می‌کند تا همراه با اصول منشور گام برداشته و در جهت اهداف پژوهش یعنی تهیه چارچوبی درخور موضوع فضاهای باز شهری که عموماً دستخوش تحولات بسیار گردیده‌اند، پیش رود. در مستندنگاری و بررسی تحولات فضای باز محله پامنار به مدد عکس‌های هوایی دهه‌های مختلف و اسناد تاریخی به تحلیل و ارزیابی اطلاعات پرداخته شده و قالبی که در نهایت براساس توصیه‌های منشور صوفیه ارائه شده در عین جامع بودن می‌تواند انعطاف لازم را جهت به کارگیری برای تمام فضاهای باز محلات تاریخی داشته باشد. انتخاب محله پامنار جهت مطالعه به این دلیل صورت گرفته که اولاً با قسمتی از شهر مواجه‌ایم که قدمت چند صد ساله داشته و کاربری‌های اطراف فضای باز محله از کهن‌ترین بناهای تاریخی کرمان محسوب می‌شوند (علی‌الخصوص مسجد قرن هشتمی پامنار)، در ثانی تحولات شهری و تعریض‌های نابه‌جا دگرگونی‌های زیادی در سیستم کالبدی- فضایی مرکز محله به وجود آورده که ازین نظر قابل تامل است.

۲- پیشینه

تاکنون مطالعات بسیاری با رویکرد مستندنگارانه در بناها و محوطه‌های تاریخی با کاربری‌های گوناگون صورت پذیرفته و تحقیقات بسیاری با وجود تنوع رویکرد و

نابسامانی بافت، تخریب ساختار اولیه این فضاها و فراموشی کهن الگوهای با ارزش و مفهوم زندگی محله‌ای هستیم به‌نحوی که امروز بافت تاریخی کرمان و هسته قدیمی اغلب شهرهای ایران به جای یک امکان به یک تهدید تبدیل شده‌اند. از آنجا که مطالعه مدون و منسجمی پیرامون فضاهای باز در بافت تاریخی کرمان انجام نشده و در همه مطالعات شهری این فضاها با توجه به کاربری‌های اطراف، بررسی و در مواردی نقش هویت‌بخش این‌گونه فضاها در محلات نادیده گرفته شده است و همچنین با توجه به روند شتابنده دگرگونی در بافت‌های تاریخی، ضرورت مطالعه و مستندنگاری و برنامه‌ریزی جهت حفاظت این فضاها بیش از پیش احساس می‌شود و برای دستیابی به نتیجه بهینه، ضروری است که این امر از پایه و بنیان نظری و عملی استواری برخوردار باشد. تبعیت از دستورالعمل‌های بین‌المللی می‌تواند در این زمینه راهگشا باشد. بر همین اساس این پژوهش بر پایه رهنمودهای منشور مستندنگاری صوفیه^۱ ۱۹۹۶ میلادی، به مطالعه موردی یکی از فضاهای باز شهری در بافت قدیم کرمان می‌پردازد. بیانیه ایکوموس تحت عنوان «اصولی برای مستندنگاری از آثار، مجموعه‌ها و محوطه‌های تاریخی» تهیه شده و تنها سندی است که به طور ویژه به مقوله مستندنگاری از آثار تاریخی می‌پردازد. در واقع این سند به‌عنوان مبنای اصلی همه اقدامات مستندنگاری محسوب می‌شود» (حناچی، ۱۳۹۵: ۲۳). ناگفته نماند که رعایت استانداردها متضمن دستیابی به کیفیت و قالب آرایه یکسانی برای نتایج پایانی بوده

روش در این حیطة می‌توان یافت: مانند مستندسازی باغ‌های تاریخی همدان که براساس مشهور فلورانس انجام شده و معماری دوره‌های مختلف این بناها را به مدد اسناد تاریخی، نگارگری‌ها و عکس‌های قدیمی مورد تفسیر قرار داده است (هاتفی شجاع و همکاران، ۱۳۹۶). همچنین مستندسازی منظر باستانی تخت جمشید (امین زاده و همکاران، ۱۳۸۵) و مستندنگاری و حفاظت پوشش گیاهی باغ‌های تاریخی (خان محمدی، ۱۳۹۴) ازین دست مطالعات هستند که همگی به ارائه روش جامع مستندنگاری و دسته بندی اطلاعات تاکید دارند.

در مطالعه‌ای دیگر بحث مستندسازی دانش بنیان میراث معماری در ایران مطرح می‌شود (اندرودی، ۱۳۹۲). در این تحقیق به کمبود شناسنامه ابنیه تاریخی تاکید شده و استانداردهای جهانی فراداده مطالعه و فهرست پایه داده‌ها برای مستندنگاری گونه‌های مختلف همانند مسجد، خانه، کاروانسرا و یا بازار انتخاب شده است. در نتیجه این پژوهش، پس از برداشت‌های میدانی و کتابخانه‌ای ابنیه مختلف، فهرست پایه و فهرست تفصیلی با الگوی دستورالعمل‌های ملی و جهانی آثار تکمیل شده است. همچنین در اثر دیگر مستندنگاری خانه‌های تاریخی به طور خاص با روش یادشده در بالا و با تاکید بر پایگاه‌های دانش و تنظیم شناسنامه تحلیلی

برای آثار انجام شده است. (محمدپور و همکاران، ۱۳۹۷)

سلطانزاده در باب فضاهای باز شهری مطالعات گسترده‌ای انجام داده است و گونه‌های مختلف فضای شهری از جمله میدان‌ها را در بافت‌های تاریخی بررسی کرده است (سلطان زاده، ۱۳۹۰). توسلی در کتاب ساخت شهر و معماری در اقلیم گرم و خشک ضمن بررسی ساختارهای شهری به فضاهای باز و نقش آنها در نظام شکل‌گیری محلات پرداخته است (توسلی، ۱۳۸۱).

پاره‌ای از مطالعات در فضاهای باز شهری نیز به بررسی مستندنگارانه تاریخی فضای خاص اشاره دارد. همچون مطالعه‌ای که شکل‌گیری و دگرگونی میدان نقش جهان و بررسی روند تحولات آن را در دوره‌های مختلف مورد بررسی قرار داده است (شهابی نژاد و همکاران، ۱۳۹۵). همچنین در این حیطة می‌توان به مطالعه صورت گرفته روی میدان قیصریه لار (زارعی و همکاران، ۱۳۹۶) اشاره کرد که به وسیله مطالعات میدانی و کتابخانه‌ای به بازنمایی وضعیت کالبدی اولیه میدان در دوره صفویه و مستندسازی تحولات آن می‌پردازد.

مطالعه فضاهای باز شهری در بافت قدیم کرمان را می‌توان به تالیفاتی چون محله‌های قدیم کرمان (دانشور، ۱۳۸۸) اشاره کرد که با رویکردی تاریخی و روایتگرانه به پیشینه هریک از محلات قدیمی شهر و اجزا و

محل، یا تکیه بودن) مورد توجه قرار می‌گیرند نه به‌عنوان هویتی مستقل در شکل‌دهی به سیستم فضایی شهر سنتی (مرادی، ۱۳۷۳ و ۱۳۷۸).

از مطالعات جدیدتری که در بافت قدیم کرمان صورت گرفته طرح راهبردی بافت کهن است، در این طرح وضعیت دگرگونی در بافت تاریخی کرمان مورد مطالعه قرار گرفته است و تعدادی از فضاهای باز شهری تحت عنوان میادین، مراکز محله و تکایا مطالعه شده و تعدادی نیز نادیده گرفته شده‌اند (ایمانی، ۱۳۸۳).

۳- روش تحقیق

این پژوهش سعی دارد به وسیله روش توصیفی-تحلیلی و بر پایه اطلاعات تاریخی با استفاده از رهنمودهای بین‌المللی در زمینه مستندنگاری و به طور خاص منشور صوفیه ۱۹۹۶ میلادی (اصول مستندنگاری آثار، مجموعه بناها و محوطه‌های تاریخی-ایکوموس ۱۹۹۶م) به ارائه قالب و الگویی جهت مطالعه و مستند کردن فضای باز درون شهری به ویژه فضاهای باز درون محلات پردازد. برای این منظور، فضای باز یکی از قدیمی‌ترین محلات کرمان جهت ارائه نمونه موردی برگزیده شد. در مرحله اول پس از مطالعات میدانی، کلیه اسناد تاریخی مکتوب و مستندات مربوط به محله پامناز و فضاها و بناهای تشکیل‌دهنده جداره فضای باز محله گردآوری شدند. این اسناد شامل کتب تاریخی، سفرنامه‌ها، سندهای ثبتی، وقف‌نامه‌ها و اسناد تصویری کهن هستند. در مرحله دوم به وسیله تبدیل

عناصر آن‌ها اشاره می‌کند. آثار دیگر چون جغرافیا و کارکردهای بازار کرمان (پوراحمد، ۱۳۷۰) و جغرافیا و برنامه‌ریزی شهری (زنگی آبادی، ۱۳۷۶) نیز تمرکز خود را در بافت مرکزی شهر گذارده و رویکردی مبتنی بر برنامه‌ریزی شهری دارند و نه مستندنگارانه.

اولین مستندنگاری‌های دقیق در بافت قدیم کرمان ثمره مطالعات طرح تفصیلی بافت کهن است که توسط جهاددانشگاهی دانشکده هنرهای زیبا دانشگاه تهران تهیه گردید. بسیاری از اماکن و کاربری‌ها، شبکه ارتباطی و فضاهای شهری در مطالعات این طرح دیده شده و نقشه‌های دقیقی از آنها تهیه شده است. لیکن فضاهای باز شهری در این طرح به‌عنوان فضای منفی دیده شده و مستندنگاری‌های بیشتر معطوف به فضاهای معماری شکل‌دهنده به بدنه‌های شهر است و نه به‌طور مشخص، فضای بین‌ساختمان‌ها با ویژگی‌های کالبدی، فضایی و هویتی خاص خود (جهاد دانشگاهی دانشکده هنرهای زیبا، ۱۳۶۵).

در پروژه احیا محور فرهنگی-تاریخی شهر کرمان مستندنگاری برخی بناها و فضاهای شهری صورت گرفته و این طرح از اولین مطالعاتی است که کالبد کلی شهر قدیم را براساس عکس‌هوایی سال ۱۳۳۵ مورد بررسی قرار می‌دهد. برخی میادین و فضاهای باز شهری در این طرح تنها به اقتضای ویژگی‌های عملکردی خاص خود (مرکز

۱۹۹۶م، هیچ سند مدونی که صرفاً بر این موضوع متمرکز باشد، تهیه نشده بود. منشور بین‌المللی صوفیه (۱۹۹۶م) (اصول مستندنگاری آثار، مجموعه بناها و محوطه‌های تاریخی - ایکوموس ۱۹۹۶م)، به عنوان یکی از معتبرترین اسنادی که در این زمینه تهیه شده است و مبنایی برای مطالعات مستندنگاری حاضر در نظر گرفته شد (حناچی، ۱۳۹۵).

در ادامه تلاش‌های جهانی در زمینه مستندسازی بعضی موسسات معتبر بین‌المللی بعد از سال ۲۰۰۰ میلادی، فهرست‌های استاندارد را به تصویب رساندند که در اینجا به سه نمونه از مهمترین آن‌ها می‌پردازیم: اولین آن‌ها الگوی مفهومی کمیته بین‌المللی مستندسازی (CIDOC.CRM⁶) در سال ۲۰۰۳م است که این استاندارد تعاریف و ساختار شکلی برای توصیف مفاهیم مجازی و حقیقی وابسته به میراث فرهنگی را فراهم می‌کند. کمیته بین‌المللی مستندسازی و شورای بین‌المللی موزه‌ها ایکوم^۷ مسئولیت تهیه و ترویج این استاندارد را برای تبادل اطلاعات میان موزه‌ها بر عهده دارد. دومین مورد فهرست پایه انجمن منابع بصری (VRA⁸) در سال ۲۰۰۷ میلادی است. این استاندارد برای توصیف فرهنگ بصری و همچنین تصاویری است که آن‌ها را مستند می‌کند و توسط موسسه بین‌المللی متخصصین تصویر و مدیا ترویج شده و مورد استفاده قرار می‌گیرد. سومین مورد طبقه بندی برای توصیف آثار هنری (CDWA⁹) در سال ۲۰۰۹ میلادی است. این استاندارد جهت ثبت، نگهداری و بازیافت اطلاعات در رابطه با آثار هنری و فرهنگی تهیه شده است که

عکس‌های هوایی دهه‌های مختلف به نقشه‌های متریک و مقیاس‌دار، روند تحولات کالبدی-فضایی و هنری فضای باز (و بناهای اطراف) به تصویر کشیده شد. شایان ذکر است در مورد فضاها و بناهای کمتر شناخته شده درون شهرها با توجه به کمبود احتمالی منابع، عکس‌های هوایی از منابع و اسناد مهم و قابل توجه محسوب می‌شوند. در سومین مرحله رهنمودهای منشور صوفیه با ویژگی‌های فضاهای باز شهری مطابقت داده شده و با استفاده از تحلیل و دسته‌بندی اطلاعات بدست آمده، شناسنامه تحلیلی جهت مستندنگاری فضای باز تدوین شده است. در نهایت براین اساس قالب و الگویی جامع ارائه شده که جهت ثبت خصوصیات فضاهای شهری، تعدیل یافته است و به مدد آن می‌توان اطلاعات مربوط به فضاهای باز درون محله‌ای را در یک سیستم یکپارچه و هماهنگ جمع‌آوری کرد و پایگاه داده خاص این گونه فضاها را فراهم ساخت.

۴- چهار چوب نظری پژوهش

از زمان تدوین و انتشار منشور آتن^۲ (۱۹۳۱ میلادی) به این سو، مقوله مستندنگاری^۳ به عنوان بخش بسیار مهمی از اصول حفاظت از بناهای تاریخی، مورد تاکید قرار گرفته است. در منشور ونیز^۴ (۱۹۶۴م) اصول مستندنگاری فقط روی تک بناها متمرکز می‌شد. در سند نارا^۵ (۱۹۹۰م) ارزیابی اصالت میراث فرهنگی را به تهیه مستندات از ویژگی‌های خاص آثار و محوطه‌های تاریخی و سیر تحول آن‌ها در گذر زمان وابسته می‌داند. با این حال تا پیش از سال

توسط انستیتو گنتی^{۱۰} توسعه یافته و جزء نمونه‌های کامل توصیف اشیا هنری یا طراحی‌های معمارانه محسوب می‌شود (اندرودی، ۱۳۹۲).

مجموعه استانداردهای فوق با هدف توصیف آثار فرهنگی توسط گروه‌های مختلف مورد استفاده قرار می‌گیرند اما هیچ کدام به جز توصیه‌نامه ۱۹۹۶ میلادی بر روی فضاهای شهری متمرکز نشده‌اند.

«سند مصوب ایکوموس در شهر صوفیه بلغارستان، به نوعی مکمل منشورهای قبلی است و تلاش می‌کند تا اصولی مناسب برای مستندنگاری را در ارتباط با زمینه‌های گسترده‌تر معاصر (که امروزه میراث فرهنگی در آن تعریف و محافظت می‌شود) تعریف کند. در این سند، اصول به شکلی نسبتاً روشن تنظیم شده‌اند» (حناچی، ۱۳۹۵: ۲۴). در منشور صوفیه میراث فرهنگی، این گونه تعریف شده است: آثار، مجموعه بناها و محوطه‌هایی که از ارزش میراثی برخوردار بوده و محیطی تاریخی یا ساخته دست بشر را تشکیل می‌دهند و تعریف مستندنگاری بدین شرح آمده است: مستندنگاری دستیابی به اطلاعاتی است که شکل کالبدی، وضعیت و کاربری آثار، مجموعه بناها و محوطه‌های تاریخی را در زمانی معین توصیف می‌کند و بخشی ضروری از فرایند حفاظت به شمار می‌رود (حناچی، ۱۳۹۵).

در ماده دوم منشور، اهداف مستندنگاری ذکر شده است که به طور خلاصه اولین هدف، تهیه اطلاعات برای فرایند شناسایی، درک، تفسیر و معرفی میراث فرهنگی است و هدف دوم، تهیه مستندات دائمی از کلیه آثار، مجموعه بناها و محوطه‌هایی که

تخریب شده‌اند یا به هر نحوی تغییر یافته یا در معرض خطرهای ناشی از حوادث طبیعی یا فعالیت‌های بشری قرار دارند. در سومین ماده منشور، ضرورت مستندنگاری از میراث فرهنگی، ذکر شده که به طور خاص در سه مورد بسیار ضروری دانسته شده و باید به عنوان یک اولویت در نظر گرفته شود، مورد اول به عنوان جز لاینفکی از اقدامات تحقیقاتی و حفاظتی، مورد دوم، پیش، حین و پس از هرگونه تعمیرات، تغییرات و یا دیگر مداخلات و سومین مورد، هنگامی که تخریب کلی یا جزئی، متروک ماندن و رهاسازی یا جابه جایی یک اثر مورد نظر باشد یا در جایی که میراث فرهنگی به واسطه تهدیدی خارجی از سوی انسان یا طبیعت در معرض خطر آسیب قرار دارد (فیلدن^{۱۱}، ۱۹۹۶).

اولین مرحله مستندنگاری در منشور صوفیه، یافتن منابع اطلاعاتی موجود و بررسی آن‌هاست. در این مرحله باید تمام اسنادی که حاوی اطلاعات در زمینه مربوطه هستند، جمع آوری شوند. این اسناد شامل برداشت‌ها، ترسیمات، عکس‌ها، گزارش‌ها و توصیفات چاپ شده و چاپ نشده و دیگر مدارک مربوط به شکل اولیه و تاریخچه بنا، مجموعه‌ها و محوطه‌های تاریخی می‌شوند. جستجو در اسناد جدید و قدیم از اهمیت یکسانی برخوردار است (فیلدن، ۱۹۹۶).

انتخاب روش مناسب برای مستندنگاری صورت گرفته باید متناسب با ماهیت اثر، اهداف مستندنگاری، زمینه فرهنگی، بودجه یا منابع موجود باشد. در صورت محدود بودن منابع، ممکن است لازم باشد تا مستندنگاری را به صورت مرحله‌بندی

ماهوی، کیفی، فرهنگی، هنری و علمی آثاری که در زمره میراث فرهنگی به شمار می‌روند. لازم است تا اهمیت فرهنگی، هنری و علمی موارد زیر در نظر گرفته شود:

- شواهدی دال بر تاریخ شکل‌گیری، طرح اصلی، گستره، کاربری
- شواهدی دال بر تاریخچه کاربری، تغییرات در سازه و تاثیر نیروهای خارجی طبیعی یا انسانی پس از شکل‌گیری و در طول حیات اثر و ارزیابی از شرایط فعلی اثر و ارزیابی ارتباط بصری و عملکردی میان اثر و بستر قرارگیری آن
- ارزیابی از خطرات ناشی از علل طبیعی و یا مناقشات انسانی و خطرات ناشی از کاربری‌های همجوار
- باتوجه به دلایل مختلف مستندنگاری سطح جزئیات مورد نیاز متفاوت خواهد بود (فیلدن، ۱۹۹۶) و (حناچی، ۱۳۹۵). جمع بندی رهنمودهای منشور صوفیه به صورت فشرده در ذیل ارائه شده است (جدول ۱).

(براساس اولویت‌ها) انجام داد. چنین روش‌هایی می‌تواند شامل دست‌نوشته‌های توصیفی و تحلیلی، عکس‌های هوایی یا زمینی، عکس‌های تصحیح شده (عکس‌های تخت)، نقشه‌های دارای ابعاد و اندازه، کروکی و اسکیس، کپی برداری یا دیگر فن‌آوری‌های قدیمی و جدید باشد. لازم است تا دلایل منطقی برای روشی که جهت مستندنگاری انتخاب شده و محدوده‌ای که برای این کار تعیین شده است به روشنی بیان شود. لازم است تا موقعیت و گستره اثر (بنا، مجموعه‌ها یا محوطه‌های تاریخی) به دقت مشخص شود، این کار را می‌توان از طریق گزارش‌های توصیفی، نقشه‌ها، پلان‌های معماری یا عکس‌های هوایی انجام داد.

طبق اصول منشور صوفیه، اسناد مستندنگاری باید شامل کلیه اطلاعات زیر یا برخی از آن‌ها باشد:

الف) نوع، شکل و ابعاد بنا، اثر یا محوطه (ب) در صورت لزوم ویژگی‌های داخلی و خارج اثر، مجموعه‌ها و محوطه‌ها (پ) ویژگی‌های مهم

جدول ۱- خلاصه مواد مرتبط با فضای شهری منشور صوفیه مصوب ۱۹۹۶م (ماخذ: نگارندگان)

توضیح مختصر		(برنامه ریزی برای مستندنگاری) بند منشور	
برداشت‌ها، ترسیمات، عکس‌ها، گزارش‌ها، توصیفات چاپ شده و چاپ نشده، مدارک مربوط به شکل اولیه و تاریخچه فضاهای شهری	جستجو در اسناد قدیم و جدید	بررسی منابع اطلاعاتی موجود	۱
مراجعه به مراکز اسناد، آرشیوها و کتابخانه‌ها			
مشاوره با افراد و سازمان‌هایی که با اثر در ارتباط هستند			

مستندنگاری، زمینه فرهنگی، متناسب با ماهیت اثر، اهداف مستندنگاری، بودجه و ...	انتخاب روش مناسب مستندنگاری	۲	دست نوشته‌های توصیفی و تحلیلی، عکس‌های هوایی یا زمینی، عکس‌های تصحیح شده (تخت)، فتوگرامتری، بررسی‌های ژئوفیزیکی، نقشه‌های جغرافیایی، نقشه‌های دارای ابعاد و اندازه، کروکی و اسکیس
استفاده از روش‌های غیر مخرب در مستندنگاری			
توضیح مختصر			(محتوای اسناد) بند منشور
نام فضا	شناسایی	۱	شماره ارجاع (شناسه)
تاریخ گردآوری اسناد			
نام سازمان متولی مستندنگاری			
ارجاعات درون‌متنی به اسناد و گزارش‌های مربوط به فضا			
برای مناطق شهری از طریق آدرس دقیق و کد خیابان			
نوع، شکل و ابعاد فضای مورد نظر	موقعیت دقیق اثر	۲	
ویژگی‌های داخلی و خارجی	ویژگی‌های ماهوی و فرهنگی و علمی و هنری	۴	مصالح، عناصر تشکیل دهنده، تزئینات، نقوش و کتیبه‌ها
تاسیسات، اتصالات و ماشین‌آلات			
سازه‌های جانبی، چشم‌اندازها، ویژگی‌های طبیعی و جغرافیایی و فرهنگی فضای شهری			
فناوری‌های جدید و سنتی و مهارت‌های به کار رفته در ساخت و نگهداری			
شواهدی دال بر تاریخ شکل‌گیری، سازندگان، مالکیت، طرح اصلی، گستره، کاربری و تزئینات	اطلاعات		
تاریخچه کاربری، تغییرات در سازه و تزئینات، آسیب‌ها			
تاریخچه تعمیر و حفاظت			
عناصر معرف یا نمونه‌هایی از ساختار یا مصالح فضای شهری			
ارزیابی از شرایط فعلی اثر			
ارزیابی از ارتباط بصری و عملکردی میان اثر و بستر قرارگیری آن			
ارزیابی از خطرات ناشی از آسیب‌های طبیعی، انسانی و ...			

۵- فضای باز شهری

به یکدیگر و چگونگی رابطه و حد نزدیکی بین آن‌ها در بافت شهر معنی پیدا می‌کند. فضای مثبت تا اندازه‌ای محصور است و دارای شکل معلوم و متمایزی است اما فضای منفی شکل معینی ندارد و باقیمانده شکل فضای ساختمان‌های اطراف است.

بافت هر شهر کمیتی پویا و در حال تغییر است که وضع کالبدی شهر و چگونگی شکل‌گیری آن را در طول زمان نمایان می‌سازد. دانه‌بندی فضای کالبدی شهر یعنی فضاهای پر و خالی و وضعیت آن‌ها نسبت

فضای باز در شهر حاصل می‌شود و قابل ارزیابی علمی است. ارزش‌های مدنی یک شهر ارتباط مستقیمی با فضای باز شهری دارد» (پورزرگر، ۱۳۹۷: ۴۴).

شالوده شهر ایرانی در چهار عامل اصلی قابل تشخیص بوده و عبارت از: فضای مسکونی (محله)، فضای اقتصادی (بازار و بازارچه)، فضای تاسیساتی (آب انبار، گرمابه، مسیرهای آب)، فضاهای باز و فضای مربوط به شبکه راه‌ها است. برای میدان و فضاهای باز شهری، ویژگی‌هایی قابل ذکرند، اهم آن‌ها که الزاما همگی نیز هم طراز نیستند عبارتند از گشادگی نسبت به تناسبات یک معبر، محل تقاطع چند معبر، عملکرد خاص به طور دایم یا در زمان‌های مشخص یا دایم (لینچ^۱، ۱۹۶۰) و (فلامکی، ۱۳۸۷). هر گره یا فضای باز و میدان حاصل و برآیند سه عنصر اصلی کناره و میانه یا صحن و فعالیتی است که مجموعه آن‌ها هویت فضا را تعریف می‌کند (تصویر ۱). البته میانه اصلی‌ترین جز است که با بودن آن فضای باز معنا پیدا می‌کند و ارتباط مردم را در شهر و محلات برقرار می‌کند (فلامکی، ۱۳۸۷) و (شیع، ۱۳۸۷). «شکل فضاهای باز (میانه)، معمولا مستطیل یا گوشه‌دار شبه مستطیل بوده است. اشکال نامنظم یا منحنی‌گانه در فضاهای باز کوچکتر وجود داشته‌اند» (نژادستاری، ۱۳۹۰: ۶۳).

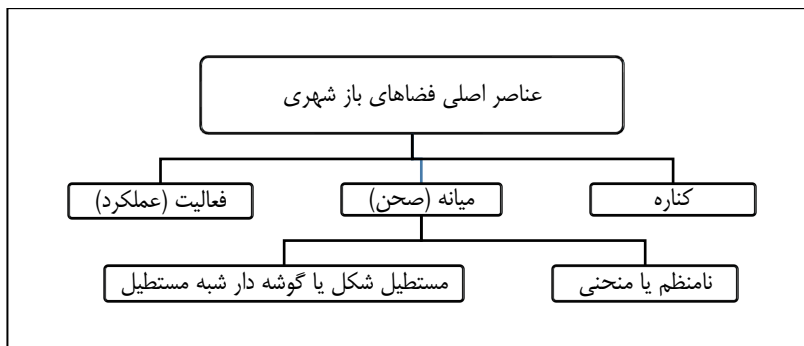
«فضاهای باز از لحاظ سلسله مراتب کارکردی و مکانی به انواع گوناگونی مانند میدان یا فضاهای باز شهری، ناحیه‌ای و محله‌ای تقسیم می‌شدند و

فضاهای منفی در بین بافت متراکم، گویای وجود مراکز و هسته‌ها و فضاهای باز شهری و محله‌ای هستند (سلطانزاده، ۱۳۹۰) و (صالحی، ۱۳۸۷).

«بسیاری از افرادی که به تعریف فضای شهری پرداخته‌اند از جمله حبیبی (۱۳۷۸)، مدنی پور (۱۳۸۷)، توسلی (۱۳۸۸)، پاکزاد (۱۳۹۲) و کاشانی جو (۱۳۹۱) بر اهمیت وقوع فعالیت‌های شهری در این فضاها به عنوان مولفه اصلی تعریف فضای شهری تاکید دارند. راجرز بر این باور است که بخشی از عمیق‌ترین خاطره‌های جمعی مردمان از شهر در فضاهای شهری شکل می‌گیرد، از نظر تیبالدز بیشترین تماس، ارتباط و تعامل بین انسان‌ها در فضاهای شهری رخ می‌دهد. زوکر اشاره دارد که فضاهای شهری ساختاری است سازمان‌یافته، به صورت کالبدی برای فعالیت‌های انسانی» (شهابی نژاد، ۱۳۹۵: ۵۴).

همان‌طور که ذکر شد متخصصان شهری، اولین و موثرترین عامل در فرایند شکل‌گیری و معناپذیری سیمای شهر را کیفیت حضور انسان و کانون‌های اجتماعی در فضای شهری می‌دانند (اصانلو، ۱۳۹۰). «بنابراین هر گشایش فضایی بین چند ساختمان را نمی‌توان یک فضای شهری دانست بلکه ارتباطات ویژه بصری و حرکتی در فضایی با خصوصیات گفته شده است که به وجود فضای باز شهری می‌انجامد، در غیر این صورت فضای باز تنها به منزله ترعه‌ای در انبوه ساختمان‌های شهری خواهد بود» (صالحی، ۱۳۸۷: ۹۳). «از مهمترین ویژگی‌های فرهنگی در هر مدنیت، چگونگی شکل شهر است که از برهم نشینی ابنیه معماری و

کارکرد ارتباطی هر کدام با جایگاه شهری آن متناسب بود» (سلطانزاده، ۱۳۹۰: ۳۰۵).
 «عمومی‌ترین و مردمی‌ترین فضاهای باز شهری، فضاهای باز محلی یا میدانچه‌های محلی بوده‌اند که با فروپاشی تدریجی نظام سنتی، نظام فضایی شهرهای ما نیز دگرگون شد و نقش و هویت اصلی این فضاها هم در حال فراموشی است» (پاکزاد، ۱۳۸۴: ۳۹).

تصویر ۱- معرفی عناصر اصلی فضاهای باز شهری (ماخذ: نگارندگان)

۵-۱- فضاهای باز شهر کرمان

شهر تاریخی کرمان نیز در دل محلات خود فضاهای باز بسیاری را جای داده است. استحاله هویت بافت تاریخی و فضاهای باز شهری در کرمان به ویژه از دهه ۵۰ شمسی به بعد، خود را به وضوح نشان می‌دهد.

- تعدادی از این فضاها در واقع مراکز محله هستند که معمولاً کاربری‌هایی چون مسجد، تکیه (حسینیه)، بازارچه محلی و آب انبار و حمام را در مجاورت خود دارند. در بسیاری از موارد، بدنه این فضاها به وسیله کاربری‌های اطراف تحدید شده و بدنه‌سازی ویژه‌ای برای آن‌ها تعریف نشده است و نمونه‌ای از شکل‌گیری ارگانیک فضا را به نمایش می‌گذارند. بالطبع دسترسی این فضاها از طریق گذرهای کم و بیش متعدد اطراف است و معمولاً گذرهای محلی اصلی به

متأسفانه امروزه مداخلات در بافت‌های تاریخی، دستاوردی جز خاطره‌زدایی و نابودی هویت شهرها نداشته است. در ایران این پدیده پس از توسعه‌های جدید، خیابان‌کشی‌ها و تغییر سبک زندگی پس از دهه ۴۰ ه.ش سرعت گرفت و باعث رهاشدگی بافت‌های تاریخی، در قلب شهرها گردید. برخی از فضاها از میان رفتند و به جای آن‌ها عناصر یا ابنیه دیگری با ترکیبی متفاوت ایجاد گردید. در نتیجه انسجام و ارتباط میان عناصر از بین رفته، مفهوم زندگی دگرگون شده و جنس فضاها و نوع فعالیت‌ها تغییر کرده است (صالحی، ۱۳۸۷) و (توسلی، ۱۳۸۱). اتفاقات مذکور کاهش تعلق و دلبستگی ساکنان برای حفظ این فضاها را به همراه داشته و این تهدیدی برای هویت بافت‌های تاریخی محسوب می‌شود (پرویزی، ۱۳۹۵).

شده و مورد استفاده قرار می‌گیرند (تکیه قلعه محمود، تکیه میدان قلعه، تکیه نوروزعلی، تکیه محله شهر و تکیه بنگی‌ها ازین دست هستند).

- برخی فضاهای باز شهری نیز نه مرکز محله و نه تکیه بوده بلکه بیشتر نقش یک واشدگاه محلی را به عهده دارند که دسترسی چند منزل مسکونی از این فضا صورت گرفته و در برخی موارد یک کاربری عمومی را نیز در مجاورت خود دارند (شیخ داوود).

- با مطالعه طرح هندسی پلان فضاهای مستندنگاری شده این نتیجه حاصل می‌شود که فضاهای مرکز محله معمولاً ارگانیک بوده و از طرح هندسی منظمی پیروی نمی‌کنند. در واقع هندسه این فضاها تابعی از قرارگیری ساختمان‌های اطراف است و این در حالی است که فضاهای باز وابسته به تکایا، پیرو جداره سازی مشخص از طرح هندسی منظمی نیز برخوردار بوده‌اند (جدول ۲).

صورت شعاعی فضای باز را در برمی‌گیرند و آن را به یک گره محلی تبدیل می‌کنند. در مرکز محلاتی که بنای حسینیه هم وجود دارد معمولاً از فضای باز مرکز محله در ایام عزاداری به عنوان فضایی جهت گردهمایی هیات‌ها استفاده شده و در برخی موارد حتی این فضا به صورت موقت با خیمه پوشانده می‌شود (فضای باز محلات پامنار، خواجه خضر، بازارشاه، شاهزاده شاهرخ، باغ لکه، ریگ‌آباد، شاع عادل و قبه سبز ازین دست است).

- گروه دیگری از فضاهای بررسی شده، میدانچه‌هایی هستند که در ترکیب با ساختار حسینیه‌ها شکل گرفته و در واقع فضای باز تکایا محسوب می‌شوند. این گونه میدانچه‌ها نیز که معمولاً جداره‌سازی مشخص و طرح از پیش تعیین شده دارند، محل تلاقی گذرهای اطراف بوده ولی به قوت مراکز محله نیستند. در ایام عزاداری محرم و سایر مناسبت‌ها این فضاها به وسیله خیمه پوشانده

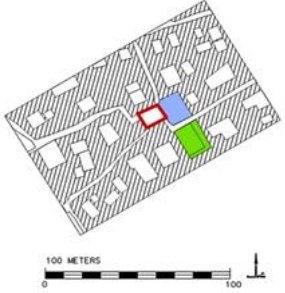
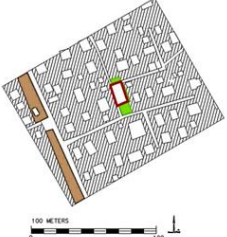
جدول ۲- شناخت و ارزیابی کاربری و هندسه فضاهای باز شهر کرمان (ماخذ: نگارندگان)

فضای باز	کاربری			
	مرکز محله	تکیه	واشدگاه محلی	ترکیبی از چند کاربری
بازار شاه	*	*		هندسه منظم (ارگانیک)
هندسه اولیه فضاها براساس عکس هوایی ۱۳۳۵.ه.ش				

	نامنظم (ارگانیک)	*		*	*	خواجه خضر
	هندسۀ منظم (بدنه های تعریف شده)			*		نوروز علی
	هندسۀ منظم (ارگانیک)	*	*	*	*	قبه سبز
	هندسۀ منظم (ارگانیک)			*		محله شهر
	هندسۀ منظم (ارگانیک)	*		*	*	باغ الله

	مهندس منظم (ارگانیک)	*		*	*	شاهزاده شاهرخ
	نامنظم (ارگانیک)		*			شیخ داوود
	مهندس منظم (بدنه های تعریف شده)	*	*	*		میدان قلعه
	مهندس منظم (بدنه های تعریف شده)	*	*	*		قلعه محمود
در جدول ۳	مهندس منظم (ارگانیک)	*		*	*	پامانار

	هندسه منظم (ارگانیک)		*			ریگ آباد
	نامنظم (ارگانیک)	*		*	*	شاه عادل
	هندسه منظم (بدنه‌های تعریف شده)			*		بنگی‌ها

واشدگاه‌هایی در برخی محلات است که به عنوان یک فضای منفی کالبدی- عملکردی و اجتماعی ایجاد شده‌اند اما دیگر نمی‌توان نقش کالبدی- اجتماعی گذشته را ایفا کنند و وجودشان معضلی در بافت شهری محسوب می‌شود. علاوه بر آن، در سال‌های اخیر جهت بهبود عملکرد حفاظت شهری، اقداماتی انجام شده است اما نارسایی‌های زیادی همچنان وجود دارند که می‌توان با رفع این نارسایی‌ها، در جهت نهادینه کردن موضوع مستندسازی گامی برای احیا و بازسازی این فضاها برداشت. در ذیل به مهمترین آن‌ها اشاره می‌شود:

در آنچه مشاهده شد، فضاهای باز شهری در بافت تاریخی کرمان دستخوش تغییرات زیادی شده‌اند و در بسیاری موارد هویت اصلی و اولیه آن‌ها به عنوان مرکز محله، میدان، واشدگاه و یا فضای باز تکیه (حسینیه) نادیده گرفته شده و تنها به عنوان فضای منفی محصور با بناهای اطراف در نظر گرفته می‌شوند، همین رویکرد منفعلانه در طی سالیان، باعث دگرگون شدن هویت این گونه فضاها و نادیده گرفتن نقش اساسی آن‌ها در شکل‌گیری نظام ساختاری و عملکردی محلات شهری شده است. آنچه امروزه در نگاه شهرسازان و برنامه‌ریزان شهری و مدیران امور شهری اتفاق افتاده،

حفاظت و تدوین متدولوژی مخصوص به خود، می‌تواند از نابودی و تخریب فضاهای شهری جلوگیری کند.

۶- نمونه جامع مستندنگاری (تدوین متدولوژی)

نخستین کاری که برای مدیریت صحیح اطلاعات پروژه مستندنگاری صورت می‌گیرد، ایجاد الگوهایی است که از استانداردهای بین‌المللی استفاده کرده و به طور گسترده‌ای قابل دسترسی باشند. این الگوها، اولین و اساسی‌ترین شکل از مستندسازی به شمار می‌روند که آثار تاریخی را به صورت قالب درآورده و ویژگی‌های اصلی آن‌ها را شرح می‌دهند. اطلاعات معمولاً به وسیله مستنداتی که در جداول خالی و از پیش تعیین شده‌ای هستند، پردازش می‌شوند. نقش این الگوها از دیرباز به عنوان یک ابزار اطلاعاتی ضروری جهت شناسایی دقیق و حمایت قانونی از بافت‌های تاریخی مشخص شده است. برای ارزیابی معقول یک اثر تاریخی، به حداقلی از مجموعه مستندات نیاز خواهیم داشت (حناچی، ۱۳۹۵: ۱۱۴).

همان‌طور که ذکر شد در این پژوهش هم، جهت یافتن روشی جامع که بتوان از آن به عنوان الگو و قالب مستندنگاری فضاهای باز شهری در مقیاس محلات بهره برد، ارائه اطلاعات برداشت شده در چهارچوب مشخص، ضروری است. به این منظور پس از معرفی اجمالی ساختار هندسی و عملکردی فضاهای باز شهری کرمان (جدول ۲)، محله پامنار بعنوان نمونه موردی انتخاب شده و قالب ارائه شده

- اغلب برنامه‌های گسترده مستندنگاری، پس از تخریب‌های وسیع اجرا شده‌اند یعنی زمانی که میزان توجه عموم مردم و مسئولین به تخریب‌ها زیاد و سطح آگاهی عمومی بالا رفته است.

- در بسیاری موارد هدف مشخص و مبتنی بر اصول حفاظت در مستندنگاری فضاهای باز بافت تاریخی شهرها وجود ندارد. برای کارا بودن مستندنگاری نیازمند راهبردها و دستورالعمل‌های معتبر هستیم.

- گاه در بین کارشناسان اتفاق نظری بر شیوه حفاظت و مستندنگاری فضاهای باز تاریخی شهرها وجود ندارد و شاهد موازی‌کاری یا تکرار، در انجام پژوهش‌ها و پروژه‌ها هستیم

- قوانین حقوقی کارآمد و دستورالعمل جامع ملی در مورد حفاظت و ثبت فضاهای تاریخی شهرها وجود ندارد.

- شناخت ناکافی و کم توجهی به ارزش‌های فضاهای شهری، حجم وسیع مداخلات و سرعت زیاد تخریب‌ها، عدم توجه به قوانین و دستورالعمل‌های موجود را به همراه دارد.

- فقدان روش مستندنگاری فضاهای شهری با عملکرد یکپارچه نقش اساسی در ضعف سیستم حفاظت شهری داشته و میزان بازدهی را به مقدار قابل توجهی کاهش داده است.

با وضعیت فعلی و بی‌توجهی به ثبت و حفاظت فضاهای عمومی شهرهای تاریخی، بتدریج باید شاهد نابودی اغلب فضاها بود. ورود اثربخش مستندنگاری به چرخه حفاظت فضاهای تاریخی شهری با شناخت کاستی‌های موجود در فرایند

و دگرگونی‌ها و تخریب‌های گسترده‌ای که صورت گرفته بود، انجام شده است). به جای ارائه اطلاعات گسترده و سطحی، سعی گردید که داده‌ها محدود و با عمق و غنای بیشتر بیان گردند و با تاکید و تمرکز روی یک محله، پژوهش به ارائه قالب و مدل مستندنگاری (جدول ۳) دست یافت.

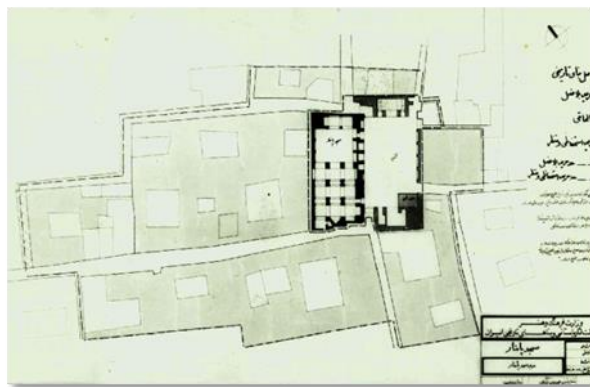
از اطلاعات این محله با رهنمودهای منشور صوفیه (جدول ۱) تطبیق داده می‌شود (جدول ۳).

۱-۶- پامنار

با تاکید بر منشور صوفیه، مطالعه موردی جامعی در محله پامنار-یکی از محلات هدف- صورت گرفت (انتخاب محله پامنار با توجه به قدمت و اصالت محله

جدول ۳- قالب پیشنهادی مستندنگاری فضاهای باز شهری براساس رهنمودهای منشور صوفیه (نمونه موردی: فضای باز محله پامنار) (ماخذ: نگارندگان)

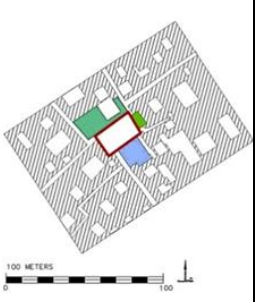
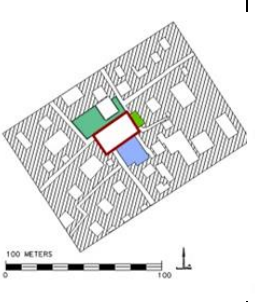
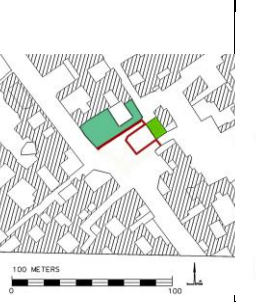

۱. نام فضای شهری: فضای باز پامنار	۲. شناسه (شماره ارجاع):	۳. تاریخ گردآوری: بهار ۱۳۹۸	۴. سازمان متولی:
۵. آدرس دقیق: خیابان شریعتی، خیابان فتحعلیشاهی، مرکز محله پامنار	۶. طول و عرض جغرافیایی: ۳۰.۲۹ شمالی ۵۷.۰۸ شرقی	۷. مالکیت:	۸. ابعاد فضا: ۱۹.۳۷*۲۹.۸۸
۹. سند ثبتی: (برای فضاهایی که یکی از کاربری های اطراف دارای سند ثبتی باشند)		۱۰. نوع فضای باز: مرکز محله و واشدگاه	
۹. سند ثبتی: (ماخذ: آرشیو سازمان میراث فرهنگی)		۱۱. هندسه اولیه فضا: دارای هندسه منظم ارگانیک براساس عکس هوایی دهه ۳۰ شمسی	

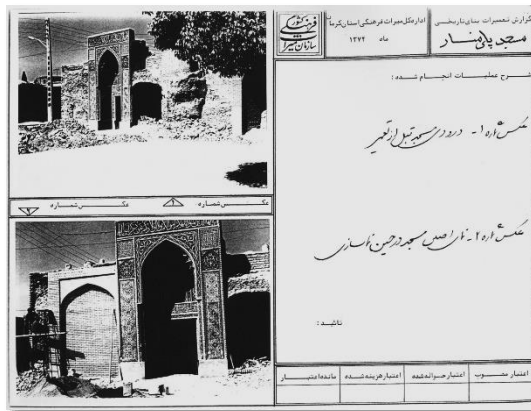
۱۳. ارزیابی شرایط فعلی: براساس عکس هوایی دهه ۹۰ شمسی	۱۲. محدوده بستر موضوع محدوده محله پامنار در بافت قاجاری شهر کرمان (ماخذ: طرح راهبردی کرمان)
۱۴. تاریخ شکل گیری: فضای باز محله پامنار به وسیله عناصری چون تکیه، مسجد و حمام در برگرفته شده و گذرهای محلی به این فضا ختم می‌شوند. مسجد پامنار در قرن ۸ هجری قمری توسط سلطان احمد عمادالدین از سلاطین آل مظفر در این محل بنا شده (وزیری، ۱۳۷۵: ۴۹۹) و هم اکنون به نام مسجد الزهرا(س) معمور و دایر است. تکیه و گرمابه در دوره قاجار احداث شدند و مجموعه بناهای مرکز محله پامنار در اطراف میدانچه شکل گرفتند. احداث خیابان فتحعلیشاهی و تعریض گذر از مجاورت میدانچه محلی پامنار در دهه ۶۰ شمسی، باعث تخریب حمام شده و هندسه منظم میدانچه و ارتباط آن با گذرهای اطراف را دستخوش تغییرات اساسی کرده است. در گذشته میدانچه مرکز محله بوسیله بدنه‌های سه بنای اصلی کاملاً محصور بوده است و بعنوان فضای عمومی مرکز محله و فضای باز تکیه برای برگزاری مراسم عزاداری استفاده می‌شده است. بعد از تعریض گذر و تخریب دو ضلع میدانچه، فضای کوچکی جلوی تکیه بعنوان فضای باز تکیه حصارکشی شد و بتدریج ماهیت اصلی فضای میدانچه تغییر کرد و به مسیر ارتباطی و گذر تبدیل شد.	
۱۵. عناصر تشکیل دهنده فضای باز: بدنه‌های اطراف فضای باز پامنار (مسجد، تکیه، حمام و فضای تجاری)	
۱۷. تغییرات در سازه و تزئینات:	۱۶. تزئینات جداره‌های فضای باز: تزئینات سردر مسجد پامنار (مربوط به دوره آل مظفر و قاجار) با اهمیت ترین تزئینات در فضای باز پامنار هستند. بقیه جداره‌ها آجرکاری دارند.
۱۸. ویژگی‌های فرهنگی و طبیعی و جغرافیایی بستر فضای باز شهری: (توضیحاتی پیرامون شهر تاریخی کرمان با تاکید بر ویژگی‌های مذکور)	

۱۹. ارزیابی سیر تحولات فضای باز (ارتباط بصری و عملکردی میان اثر و بستر قرارگیری آن):

بر اساس عکس هوایی دهه‌های مختلف (ماخذ: نگارندگان)

مجله	۱۳۳۵	۱۳۵۷	۱۳۷۳	۱۳۸۲
پانمار				

۲۰. تاریخچه تعمیر و حفاظت:

قسمتی از مرمت‌های دوره‌های مختلف میدانچه پانمار در اسناد سازمان ملی حفاظت آثار باستانی ایران و سازمان میراث فرهنگی وجود داشت که بعلت اهمیت و قدمت بیشتر بنای مسجد، اکثر تصاویر مربوط به مسجد و فقط یک تصویر از تکیه بودند.

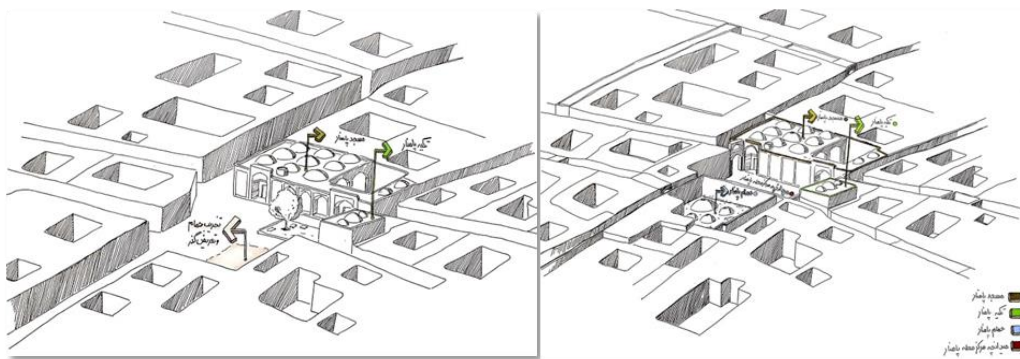

تصویر سمت راست مرمت تکیه در دهه ۶۰ و تصویر سمت چپ مرمت مسجد پانمار و تخریب جبهه جنوب‌غربی فضای باز را نشان می‌دهند (ماخذ: آرشیو سازمان میراث فرهنگی)

۲۱. ارزیابی خطرات ناشی از آسیب‌ها:

مداخلات انسانی منجر به تعریض گذر و تخریب دو جبهه (حمام و تجاری) از کاربری‌های تشکیل دهنده جداره فضای باز شده‌اند. این آسیب‌ها، مخدوش شدن هندسه منظم میدانچه و کمرنگ شدن تعریف فضای مرکز محله را در پی داشته‌اند.

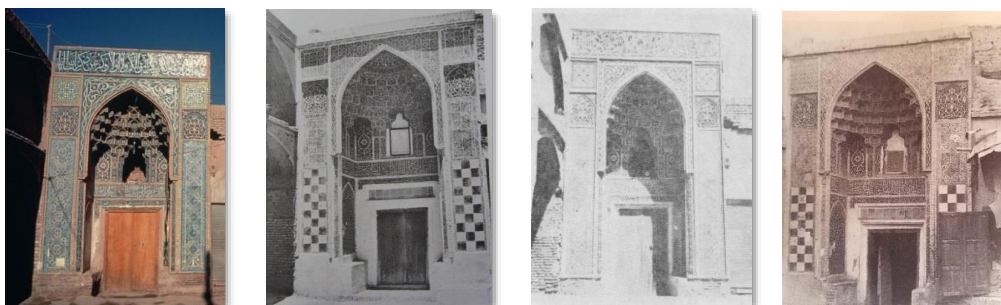
۲۲. نمایش سه بعدی فضای باز:

تصویر الف (راست) تصویرسازی سه بعدی از وضعیت قاجاری فضای باز پامناز و تصویر ب تصویرسازی سه بعدی از وضعیت فعلی فضای باز پامناز (ماخذ: نگارندگان)

۲۳. تصاویر قدیمی موجود:

در مطالعات کتابخانه‌ای تصاویر قدیمی از دوره‌های مختلف پیدا شد که بعلت اهمیت سردر دوره مظفری مسجد پامناز، عکس‌ها مربوط به سردر و گذر کنار آن هستند.

تصویر سمت راست - الف - تصویر الف (ماخذ: پوپ، ۱۳۸۷) و تصویر ب (ماخذ: ویلبر و گل‌مبک، ۱۳۷۵) و تصویر ج (ماخذ: آرشیومیراث فرهنگی) و تصویر د (ماخذ: آرشیو شخصی)

۲۴. ارزیابی تصویری وضعیت فضای باز:

عکس هوایی میدانچه پامنار مربوط به اواخر دهه هفتاد شمسی است و وضعیت میدانچه را بعد از تعریض گذر، تخریب حمام و بدنه جنوب غربی میدانچه و جداسازی فضای باز جلوی تکیه به خوبی نشان می‌دهد (تصویر الف). در وضعیت فعلی میدانچه، فضای باز جلوی تکیه کاملاً حصارکشی شده و از نظر عملکردی هم فضای میدانچه ماهیت اصلی خود را از دست داده و به مسیر عبور و مرور عریضی تبدیل شده است (تصویر ب).

تصویر الف (ماخذ: غضبانپور، ۱۳۷۹) و تصویر ب (ماخذ نگارندگان)

در بررسی اولین عکس هوایی میدانچه پامنار (عکس هوایی دهه سی شمسی) موقعیت میدانچه، گذرها و کاربری‌های اطراف آن به وضوح مشخص است. میدانچه با کاربری‌های مذهبی (مسجد و تکیه) در جبهه شمال شرقی و شمال غربی، کاربری خدمات عمومی (حمام) در جبهه جنوب شرقی و احتمالاً کاربری تجاری در بدنه جنوب غربی و به یک گذر باریک حد فاصل مسجد با فضای تجاری تعریف می‌شده است. گذر بین مسجد و فضای جانبی آن با یک لنگه تویزه به هم وصل شده بودند که در عکس هوایی هم مشخص است. (بند ۱۱ جدول ۳). عکس هوایی دهه اخیر از محدوده مورد نظر نشان می‌دهد که پس از تعریض گذر و تخریب حمام، گذر باریک بین مسجد و فضای جانبی آن و همچنین لنگه تویزه کاملاً تخریب شده‌اند و هیچ اثری از آن‌ها باقی نمانده است. تغییر دیگری که مشخص می‌شود، فضای باز کوچکی در جلوی تکیه است که با حصارکشی محدوده آن

محل پامنار یکی از محلات تاریخی شهر کرمان است که بافت تاریخی بسیار متراکم و ارزشمندی داشته است. این محله از شمال به محله بازارشاه، از شرق به محله شهر، از جنوب به خیابان شهید ایرانمنش و از غرب به خیابان فتحعلیشاهی منتهی می‌گردد. با توجه به مطالعات کتابخانه‌ای و بررسی اسناد، اولین سند معتبر، پرونده ثبتی مسجد پامنار بود که در نقشه تعیین حریم مسجد، محدوده میدانچه پامنار هم به خوبی نشان داده شده است. در این سند، کل فضای میدانچه و بدنه‌های تشکیل دهنده آن جزئی از حریم بلافاصل مسجد محسوب شده و بناهای اطراف مسجد هم تا شعاعی که در نقشه مشخص است، محدوده حریم استحفاظی و منظری هستند (بند ۹ از جدول ۳). متأسفانه این میدانچه بدون توجه به ماهیت اصلی فضای باز و بدون در نظر گرفتن موقعیت مسجد تاریخی و حریم ثبتی مسجد، به راحتی و با تعریض گذر، دو جداره خود را از دست داده است.

تعریف شده و در نتیجه فضای باز میدانچه، به مسیر عبور و مرور عریضی تبدیل شده است (بند ۱۳ جدول ۳).

براساس عکس‌های هوایی چهار دوره، وضعیت میدانچه پامنار و تغییرات و دگرگونی‌های آن در طی شصت سال مستندنگاری شد. شایان ذکر است که نقشه دهه ۸۰ در واقع آخرین نقشه موجود شهر کرمان است (بند ۱۹ جدول ۳).

مرمت و استحکام بخشی تکیه (که بعثت زلزله ۱۳۶۰ کرمان دچار آسیب شده بود) و اجرای کفسازی جهت جدا کردن فضای باز جلوی تکیه از فضای میدانچه در اواخر دهه شصت شمسی انجام داده شده است (بند ۲۰ الف جدول ۳). با توجه به سایر تصاویر در این پرونده، واضح است که تعریض گذرها هم در همین زمان صورت گرفته است. در اوایل دهه هفتاد شمسی گذر تعریض شده و لنگه بین دیوار مسجد و جبهه جنوب غربی میدانچه کاملاً تخریب شده و نماسازی جدید پس از تخریب لنگه هم در سال ۷۴ انجام شده است (بند ۲۰ ب جدول ۳).

طبق مطالعات کتابخانه‌ای و میدانی و براساس عکس‌های هوایی در دو حالت تصویرسازی سه بعدی میدانچه انجام شد، در حالت اول وضعیت قاجاری میدانچه با وجود همه عناصر آن مشخص شده (بند ۲۲ الف جدول ۳) و در حالت دوم میدانچه پس از تعریض گذر، تخریب حمام و جدا شدن فضای باز جلوی تکیه تصویر سازی سه بعدی شده است (بند ۲۲ ب جدول ۳).

قدیمی‌ترین عکس موجود از وضعیت سردر و اطراف آن در کتاب سیری در هنر ایران (۱۹۳۹م)

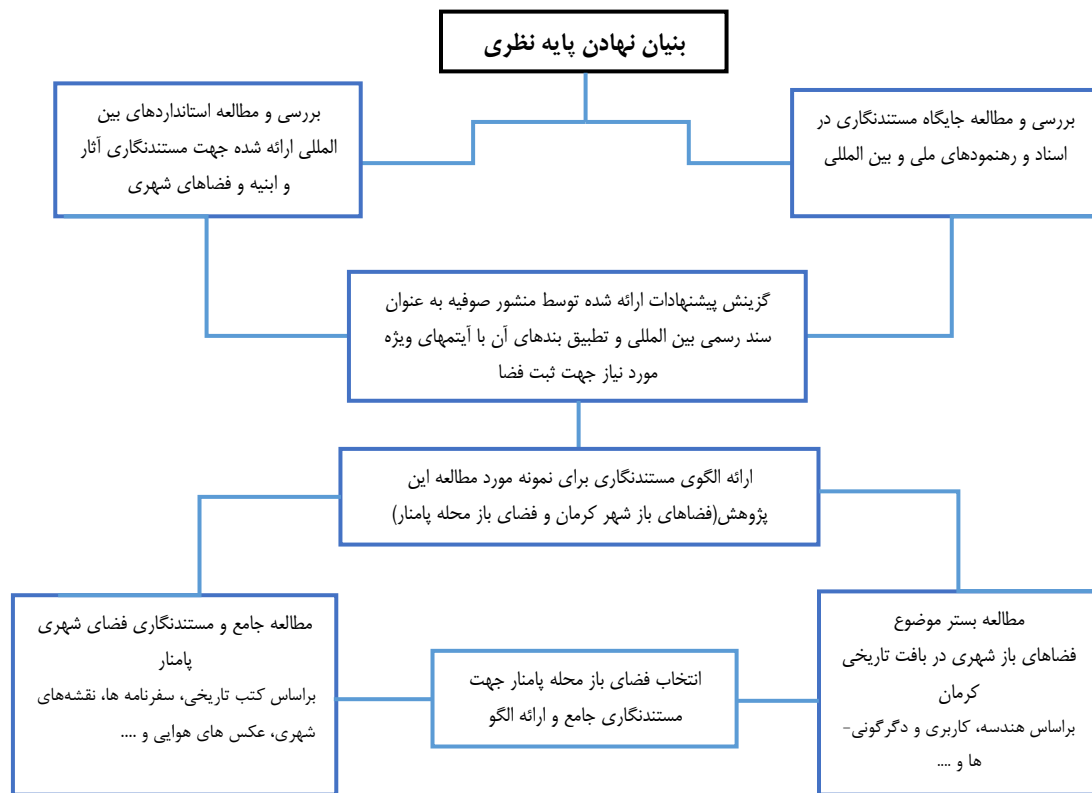
از آرتور پوپ^{۱۳} به چاپ رسیده است (بند ۲۳ الف جدول ۳). در کتاب معماری تیموری در ایران و توران از لیزا گلمبک و دونالد ویلبر^{۱۴} (۱۹۸۸م) عکسی از سردر مسجد و لنگه تویزه مربوط به جبهه جنوب غربی میدانچه به چاپ رسیده است (بند ۲۳ ب جدول ۳). همچنین در کتاب آثار باستانی کرمان زیر نظر سازمان حفاظت آثار باستانی در دهه ۵۰ شمسی چاپ شده است عکس سردر مسجد وجود دارد که تغییراتی مختصر نسبت به تصویر قبلی را نشان می‌دهد (بند ۲۳ ج جدول ۳). توسط یک گردشگر اروپایی در ۱۹۸۳م (اوایل دهه ۶۰ شمسی) عکسی مشابه تصاویر قبلی و به صورت رنگی گرفته شده و از مجموعه عکس شخصی یک از مجموعه‌دار برداشته شده است (بند ۲۳ د جدول ۳). در این تصاویر به وضوح لنگه‌ای که بین سردر و بدنه مجاور آن است مشخص است.

۲-۶- روند تهیه الگوی جامع مستندنگاری فضاهای باز شهری

هر یک از استانداردهایی که به ارائه فهرست پایه داده‌ها و فهرست‌های تفصیلی در مورد اشیاء هنری و ابنیه تاریخی می‌پردازند، الگوهای را جهت ثبت آثار ارائه می‌دهند. در بین معاهدات بین المللی نیز، توصیه نامه ایکوموس ۱۹۹۶م در بخش محتوای اسناد دستورالعمل‌هایی را جهت ثبت آثار تاریخی و تهیه فهرست و شناسنامه تحلیل ارائه کرده است. پیشنهادات این توصیه‌نامه، در مقایسه با سایر الگوها نه تنها به ثبت مشخصات خود بنا می‌پردازد بلکه خصوصیات محوطه اثر و اتفاقات و رخدادهای

فضا در همه ابعاد هم در مقیاس شهری و هم در مقیاس معماری است. با توجه به این نکته و اینکه تاکنون دستورالعمل و الگویی جهت ثبت این گونه فضاها در هیچ یک از استانداردهای ملی و بین المللی ارائه نشده است، پژوهش حاضر به ارائه قالب (الگو) مستندنگاری فضاهای باز شهری پرداخته که در ذیل مراحل و روند طی شده به اجمال ارائه می گردد (تصویر ۲):

وابسته به آن در طول زمان را مورد تاکید قرار می دهد. بنابراین با توجه به ماهیت و ویژگی های فضاهای شهری، این دستورالعمل مناسب ترین گزینه جهت ثبت و مستندنگاری فضاهای باز شهری محسوب می شود. چراکه در ثبت این فضاها نکته حائز اهمیت توجه به بستر قرار گیری فضا و بافت شهری اطراف محوطه و مستند کردن تحولات

تصویر ۲- راحل طی شده در این پژوهش (ماخذ: نگارندگان)

۷- نتیجه گیری

فرایند شناخت، فضای باز محله پامنار برای ارائه الگوی جامع، مستندسازی شد و مشخص شد که فضاهای باز شهری در بافت قدیم کرمان دستخوش تغییرات زیادی شده‌اند و در بسیاری موارد هویت اصلی و اولیه این فضاها به عنوان مرکز محله، تکیه

در پاسخ به پرسش‌های تحقیق و بر مبنای چهارچوب نظری پژوهش، تعداد ۱۴ فضای باز شهری در مقیاس محلات بافت قدیم کرمان به عنوان نمونه مورد مطالعه قرار گرفتند و در ادامه

مستندسازی براساس قوانین و ضوابط موجود، لزوم بهره‌گیری از روشی یکپارچه و الگویی مبتنی بر پشتوانه‌های بین‌المللی را نشان می‌دهند. این الگو می‌بایست توانایی پردازش اطلاعات انواع فضاهای باز شهری را داشته باشد و ضمن قابلیت تغییر و تطابق با راهکارهای آتی، قادر به ثبت صفات همه جانبه فضاها بوده و به صورت استاندارد مورد استفاده قرار گیرد. بنابراین پژوهش حاضر پس از بررسی دستورالعمل‌ها و فهرست‌های جهانی مرتبط با مستندنگاری، دستورالعمل‌های ارائه شده توسط منشور صوفیه را جهت تدوین فهرست تحلیلی اطلاعات فضاهای باز شهری مورد استفاده قرار داده و توصیه می‌کند. راهبردهای این منشور در مقایسه با سایر فهرست‌های ارائه شده بین‌المللی تاکید بیشتری بر اهمیت همجواری‌ها و محوطه پیرامون فضاها و همچنین اتفاقات و رخداد‌های مرتبط با اثر دارد و با توجه به ماهیت فضاهای باز شهری، جهت مستندسازی این آثار پشتوانه مناسبی محسوب می‌شود.

(حسینیه) و واشدگاه محلی نادیده گرفته شده و تنها به عنوان فضای منفی بین ابنیه مطرح هستند در نتیجه دیگر قادر به ایفای نقش کالبدی، عملکردی خویش نیستند و در بسیاری موارد تهدیدی در بافت شهری محسوب می‌شوند. این فضاها گاه پیش از آنکه مورد شناخت جامع قرار گیرند قربانی طرح‌های توسعه شهری، تعریض‌ها و بازسازی‌ها شده‌اند (چیزی که در بافت قدیم کرمان مشهود است و لزوم اقدام عاجل را گوشزد می‌کند). بنابراین مستندسازی این فضاها می‌بایست به صورت یکپارچه و هماهنگی با راهبردهای جامع حفاظت شهری انجام شود. در حالی که پژوهش‌هایی که تاکنون با هدف شناخت و مستندنگاری انجام شدند فاقد انسجام لازم برای مدیریت اطلاعات و حفاظت بافت‌های تاریخی بودند، کاستی‌های زیادی داشتند و ارائه اطلاعات براساس نظر شخصی افراد و کارشناسان، بدون توجه به دستورالعمل‌ها صورت می‌گرفت. موارد فوق و همچنین ضرورت برخورداری از پشتوانه‌های ملی و بین‌المللی و ضرورت تدوین متدولوژی در

پی‌نوشت‌ها

1. Icomos 1996 Groups of Buildings and Sites, Principles for The Recording of Monuments
2. The Athens Charter
3. Documentation
4. The Venice Charter
5. Nara Document
6. International committee of documentation, conceptual reference model
7. ICOM
8. Visual Resource Association Core
9. Categories for Description of Work of Art
10. Getty Institute
11. Sir Bernard Filken
12. Kevin A. Lynch
13. Arthur Pope
14. Lisa Golombek and Donald Wilber

منابع

- آثار باستانی کرمان. (۱۳۵۵). سازمان حفاظت آثار باستانی.

- اصائلو، حسن. (۱۳۹۰). مرمت شهری و باززنده سازی کانون‌های اجتماعی و آسیب شناسی در بافت تاریخی محله جلفای اصفهان. هویت شهر. نشریه شماره ۹. ص ۱۷-۲۶.
- امین زاده، بهناز و آقا ابراهیمی، فیروزه. (۱۳۸۵). مستندسازی منظر باستانی تخت جمشید. هنرهای زیبا. نشریه شماره ۲۷. ص ۷۷-۸۶.
- اندرودی، الهام. (۱۳۹۲). مستندسازی دانش بنیان میراث معماری ایران. هنرهای زیبا. شماره ۱. ص ۷۹-۹۰.
- ایمانی، نادیه. (۱۳۸۳). طرح راهبردی بافت تاریخی کرمان (احیای مرکز تاریخی). کرمان: سازمان بهسازی و نوسازی شهرداری کرمان
- پاکزاد، جهان‌شاه. (۱۳۸۴). راهنمای طراحی فضاهای شهری در ایران. تهران: شرکت طرح و نشر پیام سیما.
- پرویزی، الهام و بمانیان، محمدرضا و مهدوی نژاد، محمدجواد. (۱۳۹۵). شناسایی معیارهای ذهنیت اصیل در معماری جدید بافت‌های با ارزش تاریخی در جهت ارتقای هویت کالبدی بافت تاریخی. مرمت و معماری ایران. نشریه شماره ۱۱. ص ۶۵-۷۵.
- پوپ، آرتوراپام و اکرم، فیلیس. (۱۹۳۹). سیری در هنر ایران. ترجمه: دریابندری، نجف و پرهام، سیروس. (۱۳۸۷). تهران: نشر علمی و فرهنگی.
- پوراحمد، احمد. (۱۳۷۰). جغرافیا و کارکردهای بازار کرمان، کرمان، مرکز کرمان شناسی
- پورزرگر، محمدرضا و معافی غفاری، پریچهر و امجدی، مریم. (۱۳۹۷). احیای ارزش در فضای باز شهری (تکیه دولت). باغ نظر. نشریه شماره ۶۳. ص ۴۱-۵۴.
- توسلی، محمود. (۱۳۸۱). ساخت شهر و معماری در اقلیم گرم و خشک ایران. تهران: پیام و پیوند نو.
- جهاد دانشگاهی دانشکده هنرهای زیبا دانشگاه تهران. (۱۳۶۷). طرح احیا بافت قدیم کرمان: شهرداری کرمان.
- حناچی، پرویز و محمود کلایه، سعید و غلام نژاد، محمد. (۱۳۹۵). اصول و روش‌های مستندسازی و مستندنگاری بناها و محوطه های تاریخی. تهران: دانشگاه تهران.
- خان محمدی، نیره. (۱۳۹۴). مستندنگاری و حفاظت پوشش گیاهی باغ تاریخی. مطالعات معماری ایران. شماره ۷. ص ۵۷-۷۱.
- زنگی آبادی، علی. (۱۳۷۶). جغرافیا و برنامه ریزی شهری کرمان، کرمان: مرکز کرمان شناسی
- دانشور، محمد. (۱۳۸۸). محله های قدیم شهر کرمان. کرمان: مرکز کرمان شناسی.
- زارعی، هانی و شهابی نژاد، علی. (۱۳۹۶). میدان قیصریه لار. معماری اقلیم گرم و خشک. شماره ۶. ص ۱-۲۶.
- سلطانزاده، حسین. (۱۳۹۰). تاریخ مختصر شهر و شهرنشینی در ایران از دوره باستان تا ۱۳۵۵ ه. ش. تهران: چهار طاق.
- شهابی نژاد، علی و ابویی، رضا و قلعه نویی، محمود. (۱۳۹۵). فضای باز میدان نقش جهان، ارزش‌ها و مساله‌ها. باغ نظر. نشریه شماره ۴۴. ص ۵۳-۶۴.
- شیعه، اسماعیل. (۱۳۷۸). با شهر و منطقه در ایران. تهران: نشر دانشگاه علم و صنعت.
- صالحی، اسماعیل. (۱۳۸۷). ویژگی‌های محیطی فضاهای شهری امن. تهران: مرکز مطالعاتی و تحقیقاتی شهرسازی و معماری.
- غضبانپور، جاسم. (۱۳۷۹). از آسمان ایران. تهران: سازمان عمران و بهسازی شهری (وزارت مسکن و شهرسازی) نشر تیس.
- فلامکی، منصور. (۱۳۸۷). باززنده‌سازی بناها و شهرهای تاریخی. تهران: نشر دانشگاه تهران.
- فیلدن، برنارد و یوکتو، یوکا. (۱۹۹۶). راهنمای مدیریت در محوطه‌های میراث جهانی. ترجمه: حناچی، پرویز. (۱۳۸۶). تهران: نشر دانشگاه تهران.
- گل‌مبک، لیزا و ویلبر، دونالد. (۱۹۸۸). معماری تیموری در ایران و توران. ترجمه: کیانی، محمدیوسف و افسر، کرامت اله. (۱۳۷۴). تهران: نشر میراث فرهنگی.
- لینچ، کوین. (۱۹۶۰). سیمای شهر. ترجمه: منوچهر مزینی (۱۳۷۴). تهران: نشر دانشگاه تهران.

- محمدپور، حامد و اندرودی، الهام. (۱۳۹۷). درآمدی بر مستندنگاری خانه‌های تاریخی و جایگاه آن در فرایند حفظ میراث معماری. دومین همایش ملی مستندنگاری میراث طبیعی و فرهنگی. دانشگاه شهید رجایی.
- محمد مرادی، اصغر. (۱۳۷۳). مطالعات و طراحی محور فرهنگی تاریخی کرمان. وزارت مسکن و شهرسازی: دفتر عمران و بهسازی شهری.
- محمد مرادی، اصغر. (۱۳۷۸). کنکاشی پیرامون شهر قدیم کرمان. مجموعه مقالات دومین کنگره تاریخ معماری و شهرسازی ایران. ارگ بم. جلد اول. صص ۳۲۵-۳۶۴. تهران: سازمان میراث فرهنگی کشور.
- محمد مرادی، اصغر. (۱۳۹۶). احیای بافت قدیم شهرها، مروری بر تجارب. موسسه انتشارات دانشگاه تهران.
- نژادستاری، سعیده. (۱۳۹۰). نقش میدان‌های شهری و بررسی عواقب ناشی از تنزل جایگاه آن در شهرهای امروزی با تاکید بر شهرهای ایرانی. فصلنامه مطالعات شهر ایرانی اسلامی. مجله شماره ۳. صص ۵۷-۷۰.
- وزیری، احمدعلی خان. (۱۳۷۵). تاریخ کرمان. تصحیح و تحشیه باستانی پاریزی. تهران: نشر علمی.
- هاتفی شجاع، سمیه و زارعی، محمد ابراهیم. (۱۳۹۶). مستندنگاری و ارزیابی بازسازی باغ‌های تاریخی همدان براساس منشور فلورانس. نشریه باغ نظر. مجله شماره ۴۶. صص ۳۱-۴۰.

Documentation of urban open spaces based on the principles of the Sofia Charter Case Study: Pamenar neighborhood open spaces in Kerman

Sakineh Tajaddini^{1*}, Mohsen Keshavarz², Mahboubeh Eslamizadeh³, Mahdiah Ziaadini Dashtkhaki⁴

1- Conservation Department, Art Faculty, Shahid Bahonar University, Kerman, Iran

2- Conservation Department, Art Faculty, Shahid Bahonar University, Kerman, Iran

3- Conservation Department, Art Faculty, Shahid Bahonar University, Kerman, Iran

4- Islamic Art Department, Art Faculty, Shahid Bahonar University, Kerman, Iran

Abstract

Open spaces in historic cities of Iran, apart from their specific uses, have had special urban roles and organized the adjacent routes, buildings, and urban fabric. These spaces underwent numerous changes due to urban development and not only lost their functional roles, but also turned into urban problems in some cases. On the other hand, the lack of compiled studies and accurate documentation of these sites has made their preservation a serious challenge.

This study uses descriptive-analytical and descriptive-historical methods in order to present a standard model for the documentation of urban open spaces based on international guidelines (Sofia Charter 1996). To achieve that, open spaces in the historic city of Kerman, and specifically Pamenar neighborhood have been studied and documented in this paper... It should be noted that many of these spaces have not yet been properly studied and have experienced many changes which makes their documentation necessary.

The result of this study is a template based on an authentic international guideline that can be used to document urban open spaces. By using this template, scattered and unfounded studies are avoided. Moreover, the provided standard template can adapt to different conditions and facilitates information management in the preservation of historical fabric.

Keywords: Urban open space, Kerman City, Historical Site, Documentation, Sofia Charter

*Email: s_tajaddini@uk.ac.ir

CONTENTS

Explaining the Concept of Architecture Stylistics by Introducing a New Approach in Iran's Architecture Stylistics (Motivated by architectural conservation)	30
Hadi Nadimi, Reza Abouie, Zeinab Moradi	
Physical - Spatial typology of Safavid Religious tombs in Isfahan	52
Azita Belali Oskuyi, Yahya Jamali	
Wind flow patterns in ancient wind catchers of Yazd based on a long term measurement (case study: Mortaz house)	70
Zhaleh Hedayat, S.Zeinab Emadian Razavi, S.Mohammad hosein Ayatollahi	
Design of temporary accommodation model after the Qom potential earthquake	93
Zohair Motaki, Akbar Haj Ebrahim Zargar, AbdolMajid Khorshidian, Sayyed Masood Mirghasemi	
Maidan: Understanding its Conceptual domain and the range of it's instances in Qajar period, Based on Historical Maps	118
Mahnaz Najafi, Reza Shakouri	
Studying the effect of khavunchini on heat transfer from South facade in summer, in very hot and semi-arid climate of Khuzestan	139
Ali Dahar, Mansoureh Tahbaz, Mohsen Taban	
Investigation of the Historical-physical classification of Haft-shoyeh Jame Mosque based on Comparative Studies	174
Mehdi Razani, Yadolahe Haydari Babakamal	
Evaluation of the Biophilic Approach to Energy Conservation in Residential buildings of Kerman	197
Sara Mohammadi, Behzad Vasigh	
Documentation of urban open spaces based on the principles of the Sofia Charter Case Study: Pamenar neighborhood open spaces in Kerman	225
Sakineh Tajaddini, Mohsen Keshavarz, Mahboubeh Eslamizadeh, Mahdieh Ziaadini Dashtkhaki	
Learning from the past; applying space syntax theory in Atrvash and Mohtasham houses in continuity of sense of place in contemporary houses	250
Amin Habibi, Elham Fallahi, Sina Karmirad	
Optimization of the building orientation to receive solar radiation in hot-aridclimate (Case Studies: Isfahan, Semnan, Kerman and Yazd cities)	267
Hassan Akbari, Fatemeh Sadat Hosseini Nezhad	
Indoor Environmental Quality in Qajar Houses of Shiraz with an emphasis on Thermal Comfort and Daylighting (case study: Nemati House)	291
Aida Zare Mohazzabieh, Shahin Heydari, Azadeh Shahcheraghi	

INSTRUCTIONS TO CONTRIBUTORS

- Scientific-research articles published after peer review and approval of the editorial board. Other papers such as translation, compilation, book reviews and... will not be accepted.
- The paper can not be previously published in other journals or other publications or conferences ever to be sent for review and printing.
- The paper should preferably Persian. Although this publication is to be confirmed in writing to publish the English language.
- The paper should have an appropriate level of scientific and research methods and rules are formulated in writing to abide by and be smooth.
- The editorial board may accept or reject the article is accepted.
- In the first page, the author (s) full name, title and affiliation, subsidiary of the organization, address, email and phone number of author/authors should be given. Also, if the paper is based on a grant or a student thesis, it should be noted accordingly on the first page.
- The paper should include an abstract, introduction (including the problem statement, the importance and necessity, goal, history, questions or hypotheses, research methods, introduced variables and domain research), concepts and on theoretical grounds, the application of methods and techniques and analysis and conclusions (in line with the goals and hypotheses or questions and results of applying the techniques and methods), and references.
- Abstracts should be written in Persian and English and its review of the problem statement, goals, methodology, findings and conclusions and key words (4 to 6 words). This alone should be expressed in all the paper, especially the results. Persian abstract is about 350 words. Persian and English abstracts must be provided in a separate page and be numbered from No. 1 to the end.
- Papers typed on Bzar font. The main title font is 14 Black, the sub title font is 12 Black, text font is 14 and abstracts font will be typed size 12.
- The right margin of 3 cm, left margin of 2/5, up 3/5 and bottom 2/5 cm and distance between the lines to be single.
- Bibliographic information about papers, books, reports and other references will be made this way:
 - Book: Author(s). (year). book title, translator, publisher and location, publishing time.
 - Paper: Author(s). (year). full paper title, Journal's name, volume, number.
 - Thesis: Author. (year). full thesis title, supervisor name, university name.
- The sole responsibility for views and statements expressed in the paper remains with the author/autors.
- If a paper has several authors, one must be represented as the author corresponding.